

УДК 811.111'367:81'22+82-1(73)

СИМЕТРІЯ ЯК ПРИНЦИП ОРГАНІЗАЦІЇ СИНТАКСИЧНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОГО АМЕРИКАНСЬКОГО ПОЕТИЧНОГО ТЕКСТУ (ЛІНГВОКОГНІТИВНИЙ АСПЕКТ)

Симетрія – один з найважливіших принципів естетики, пов'язаний з пропорційним співвідношенням частин творів мистецтва [3, с. 357; 7, с. 413]. У поетичному тексті вона виконує роль організаційного стрижня, що зумовлює структурну впорядкованість і збалансованість одиниць різних підсистем вірша: фонологічної, морфологічної, лексико-семантичної та синтаксичної [4, с. 42; 9, с. 25; 10, с. 86]. Аналіз виявів симетрії на синтаксичному рівні поетичного тексту є **актуальним**, оскільки робить внесок у з'ясування естетичної природи вірша та параметрів його структурно-сислової побудови. **Об'єктом** дослідження є синтаксичні конструкції американської модерної і постмодерної поезії, що забезпечують гармонійну, симетричну організацію синтаксичного простору – сукупності взаємопов'язаних синтаксичних одиниць, які становлять синтаксичну підсистему віршованого твору. **Мета** статті полягає у виявленні лінгвокогнітивних особливостей симетрії як принципу організації синтаксичного простору поетичного тексту. Необхідним є вирішення таких **завдань**: з'ясувати сутність симетрії як загальноестетичного і мовленнєвого явища; висвітлити лінгвокогнітивну природу симетрії та її передконцептуальне підґрунтя; схарактеризувати типи симетричних синтаксичних конструкцій, притаманні американським віршованим творам модерної і постмодерної доби.

Звернення до теоретико-методологічного апарату когнітивної лінгвістики і когнітивної поетики дозволяє виявити глибинну сутність симетрії, зумовлену її належністю до повторюваних гештальтів. Згідно з принципом втіленої когніції, що ґрунтується на розумінні людиною себе та

навколишнього середовища крізь призму власного тілесного досвіду [6, с. 14; 13, с. 16-20], СИМЕТРІЯ – це образо-схемна структура нашого доконцептуального знання [12, с. 126]. Вона пов'язана із симетричною будовою тіла людини та переважної більшості об'єктів навколишнього середовища, а саме, тварин, рослин, творів мистецтва, як-от: літературних текстів, архітектурних споруд, скульптур, музичних творів тощо. Симетрія є вродженою здатністю, що організує стосунки людини зі світом, підсвідомо спонукаючи нас відшукувати її вияви й намагатися відновлювати симетричність у разі її відсутності [16, с. 95; 17, с. 238].

Хоча більшість текстів сучасної американської поезії написані верлібром, який відкидає притаманну традиційному віршуванню домірність та пропорційність, синтаксичні конструкції досить часто містять вияви симетрії на зразок паралелізму і повторів. Таку тенденцію можна пояснити тим, що в американській поезії ХХ – початку ХХІ століття симетричні синтаксичні конструкції покликані компенсувати відсутність жорстких структурних моделей метричного віршування [11, с. 102-103]. Відштовхуючись від досвідного розуміння мовних одиниць, ми розглядаємо симетричні конструкції як семантично мотивовані, тобто форма симетричних конструкцій структурована образ-схемою СИМЕТРІЯ, концептуальними ознаками якої є *повторюваність, сталість, рівновага, збалансованість, гармонія, домірність, рівність, упорядкованість* [9, с. 29-31]. Завдяки вкоріненості цих концептуальних ознак в доконцептуальному досвіді читача, та або інша синтаксична конструкція може сприйматися ним як домірна, симетрична або, навпаки, асиметрична, незбалансована.

Огляд підходів щодо тлумачення симетрії в художньому тексті дозволяє вирізнити такі її види, як трансляційна, або переносна, симетрія [8, с. 100], дзеркальна, або двостороння, симетрія [там само], гвинтова симетрія, зокрема, симетрія "золотого перетину" [14, с. 100]. Беручи за основу цю класифікацію, симетричні конструкції, виявлені в текстах сучасної

американської поезії, розподіляються нами на три типи: трансляційні, дзеркальні та гвинтові.

Трансляційні синтаксичні конструкції пов'язані з трансляційною, або переносною, симетрією, яка полягає в проєкції певної одиниці або структурної моделі на інші частини синтаксичної конструкції. Цей вид симетрії найбільш поширений у сучасних американських поетичних текстах, про що переконливо свідчить розмаїття його виявів не лише на синтаксичному, але й на фонологічному (алітерація, асонанс) та лексико-семантичному (явище паронімічної атракції) рівнях віршованих творів [25, с. 187-189]. Трансляційні синтаксичні конструкції мають тотожну будову складових частин, оскільки їх передконцептуальною базою є такі концептуальні ознаки, як *повторюваність*, *домірність*, *рівність*, *упорядкованість*, виражені в формі синтаксичних конструкцій, що містять паралелізм, анафору, епіфору, полісиндетон або асиндетон. Для ілюстрації розглянемо уривок вірша американського поета-постмодерніста Л. Велча, що має яскраво виражені ознаки переносної симетрії:

I have travelled
I have made a circuit
I have lived in 14 cities
I have been a word in a book
I have been a book originally
(Welch PA, 210)

Наведений уривок являє собою складне безсполучникове речення, побудоване на неповному синтаксичному паралелізмі, що виражається в подібній, але не тотожній організації складових частин. Частина *I have travelled*, що складається з підмета й присудка, задає модель *S+P* для синтаксичної організації інших частин синтаксичної конструкції. Так, речення *I have made a circuit* побудоване за аналогічною моделлю *S+P*, де *S* позначає підмет *I*, а *P* присудок, виражений фразовим дієсловом *have made a circuit*. У реченні *I have lived in 14 cities* задана попередніми синтаксичними конструкціями модель розширюється обставиною місця (*in 14 cities*). За ідентичною моделлю побудовані передостаннє (*I have been a word in a book*)

й останнє (*I have been a book originally*) речення уривка, другорядними членами яких відповідно є обставини місця *in a book* та способу дії *originally*. Ця синтаксична конструкція активує в свідомості читача образ-схему СИМЕТРІЯ, концептуальна ознака якої *повторюваність* втілюється в співвідношенні з нею поліпропозиційну структуру з частинами, пов'язаними між собою *єднальними* відношеннями. Домірні частини аналізованої синтаксичної конструкції постають видозміненими копіями заданої синтаксичної моделі [1, с. 156] і у такий спосіб актуалізують архетип ВІЧНИЙ МАНДРІВНИК, концептуальна імплікація якого *безперервність руху* активується, завдяки вищезазначеним спорідненим концептуальним ознакам образ-схеми СИМЕТРІЯ. Отже, симетрія форми привертає увагу читача до смислу поетичного уривка: циклічності людського життя, "рекурсивної динаміки буття" [там само, с. 130].

Дзеркальні синтаксичні конструкції пов'язані з дзеркальною, або двосторонньою, симетрією. Передконцептуальну основу цього типу симетричних конструкцій, крім СИМЕТРІЇ, складає образ-схема РІВНОВАГА ЩОДО ЦЕНТРУ [16, с. 70], концептуальними ознаками якої є *збалансованість, співвідношення, узгодженість, гармонія*, та образ-схема ЦИКЛ з концептуальними ознаками *циклічність, взаємозв'язок, спільність*, що можуть об'єктивуватися за допомогою прийому обрамлення, тобто кільцевого повтору синтаксичних елементів початку синтаксичної конструкції в її кінці, повтором-підхопленням, який полягає в повторенні синтаксичних елементів однієї частини синтаксичної конструкції на початку наступної, та хіазмом, або зверненням паралелізмом, у якому порядок розташування синтаксичних елементів однієї частини дзеркально відображається іншою частиною за допомогою зворотного порядку слів. Явище дзеркальної симетрії спостерігаємо в уривку поетичного тексту Р. Крілі "The Rain" – "Дощ", який містить хіазм:

*All night the sound had
come back again,
and again falls*

this quiet, persistent rain.
(Creely CAP, 59)

У наведеному прикладі встановлюється дзеркальний порядок розташування елементів синтаксичної конструкції. Так, послідовність елементів першої частини – підмета *the sound*, присудка *had come back* та обставини міри *again* – дзеркально відтворюється у зворотному порядку розташування елементів другої частини – обставини міри *again*, присудка *falls* та підмета *rain*. Ця синтаксична конструкція структурована образ-схемами СИМЕТРІЯ, РІВНОВАГА ЩОДО ЦЕНТРУ і ЦИКЛ, концептуальні ознаки яких відтворені в синтаксичній конструкції хіазму. В аналізованому уривку хіазм не тільки є засобом зв'язку між частинами синтаксичної конструкції, але й, завдяки потенційній здатності виражати *повторення, циклічність*, реалізує споріднені концептуальні імплікації архетипу ВОДА – *безмежна, невпинна стихія*. Відтак, повторення елементів у зворотному порядку міметично відтворює рекурентну природу зливи, яка не вщухає, а відзивається новими нотами музики дощу.

У текстах сучасної американської поезії дзеркальна симетрія здатна підпорядковувати не лише окремі синтаксичні конструкції, але й увесь синтаксичний простір вірша в цілому. Яскравим прикладом є поетичний твір А. МакЛіша "The Snow Fall" – "Снігопад":

Quietness clings to the air
Quietness gathers the bell
To a great distance.
Listen!
This is the snow.
This is the slow
Chime
The snow
Makes.
It encloses us.
Time in the snow is alone:
Time in the snow is at last,

Is past.

(MacLeish CAP, 379)

Аналіз номінативних одиниць вірша *snow, snowfall* дозволяє виявити архетип ЗИМА, концептуальними імплікаціями якого є *grip, старість, хвороба, смерть* [5, с. 32]. Ці негативні конотації відтворюються як лексичними, так і графіко-синтаксичними засобами поетичного тексту, а саме, неповним паралелізмом частин синтаксичних конструкцій на початку вірша (*Quietness clings to the air, Quietness gathers the bell*) та наприкінці (*Time in the snow is alone: Time in the snow is at last / Is past*). Поетичний текст має обрамлену структуру – перші два рядки ніби віддзеркалюються в передостанніх рядках поетичного тексту. Графічні засоби вірша: короткі, стислі рядки й анжамбеман, з одного боку, створюють вертикальний візерунок, що візуально відтворює падіння снігу на землю, а з другого, нагадують форму сніжинки, будова якої ґрунтується на дзеркальній симетрії. Таким чином, симетрія пронизує наскрізь мовні засоби різних рівнів поетичного тексту, завдяки чому він справляє на читача враження гармонійної структури, що є водночас простою й довершеною, як будь-яке природне явище. На нашу думку, архетип ЗИМА актуалізується в поетичному творі не для опису зими як такої, а використовується автором метафорично для розкриття архетипу ЖИТТЯ. За допомогою концептуального аналізу виявляємо метафоричну концептуальну схему ЖИТТЯ – ЦЕ СНІГ, що дозволяє по-новому інтерпретувати смисл вірша: життя – надзвичайне, але швидкоплинне явище, яке можна уподібнити снігу, що летить на землю. Використання дзеркальної симетрії як підґрунтя побудови синтаксичного простору цього тексту є не випадковим, адже саме цей вид симетрії лежить в основі будови людського тіла й досягає найбільш вираженого вияву в момент смерті людини. Цікавим є те, що симетричні синтаксичні конструкції, які традиційно актуалізують позитивні імплікації *гармонії, балансу*, використовуються для передачі негативно забарвлених концептуальних імплікацій і дозволяють переосмислити архетип СМЕРТЬ, який зазвичай

асоціюється з *руйнуванням, страхом*. Як наслідок, у поетичному тексті смерть зображено як невід'ємний етап життєвого шляху, якому притаманна своя гармонія (порівн.: рядки поетичного тексту поета-модерніста В. Стівенса "*Death is the mother of beauty*" – "*Смерть – це мати краси*" (Stevens ОВАР, с. 252)). Отже, в наведеному прикладі дзеркальні синтаксичні конструкції спричиняють інверсію архетипних значень [5, с. 8], що свідчить про особливості індивідуального світобачення автора поетичного тексту.

Видом симетрії, який може виявлятися в будові синтаксичних конструкцій поетичного тексту, є гвинтова симетрія, відома ще як симетрія "золотого перетину", підґрунтям якої виступають рекурентні відношення, тобто повне або часткове повторення певної структурно-синтаксичної моделі в межах синтаксичного простору [9, с. 39], унаслідок чого встановлюється гармонійне співвідношення між окремими синтаксичними конструкціями та синтаксичною системою вірша в цілому. Конструкції, які ґрунтуються на симетрії "золотого перетину", залучаються нами до типу **гвинтових синтаксичних конструкцій**, у яких не лише частини відтворюють одна одну, але й елементи цих частин є симетричними один щодо одного [16, с. 78]. Гвинтові синтаксичні конструкції виявляють здатність до самоорганізації, вони ніби замикаються самі на собі й у такий спосіб стають джерелом власного розвитку [1, с. 130]. Ґрунтуючись на самоповторенні власної структури, вони втілюють ключовий для сучасного мистецтва принцип автопоезису / автореференції [15, с. 23], який постулює самозначущість форми поетичного тексту як такої. Це позначає відхід поетичної творчості від мімезису дійсності до мімезису індивідуального розуміння та відчуття дійсності.

Під час сприйняття поетичного тексту гвинтові конструкції викликають у читача сильне емоційне переживання, адже з кожним повторенням певної структурної моделі синтаксична конструкція набуває нових смислових відтінків [1, с. 133]. Так, А. В. Анісімов з цього приводу зауважує: "Унаслідок збільшення рекурсії відчуття неясної тривоги зростає,

неначе пірнаєш у глибоку водоверть, яка затягує, й не знаєш, впливеш чи ні" [там само, с. 133]. Пояснимо специфіку гвинтових синтаксичних конструкцій на прикладі поетичного тексту А. МакЛіша "Ars Poetica" – "Арс Поетика":

*A poem should be palpable and mute
As a globed fruit,*

*Dumb
As old medallions to the thumb,*

*Silent as the sleeve-worn stone
Of casement ledges where the moss has grown –*

*A poem should be wordless
As the flight of birds.*

* *

*A poem should be motionless in time
As the moon climbs,*

*Leaving, as the moon releases
Twig by twig the night-entangled trees,*

*Leaving, as the moon behind the winterleaves,
Memory by memory the mind –*

*A poem should be motionless in time
As the moon climbs,*

* *

*A poem should be equal to:
Not true.
For all the history of grief
An empty doorway and a maple leaf.*

*For love
The leaning grasses and two lights above the sea –*

*A poem should not mean
But be.*

(MacLeish CP, 106-107)

У наведеному поетичному тексті синтаксичним інваріантом, навколо якого здійснюється структурна і смислова розбудова вірша, є синтаксична порівняльна конструкція зі сполучником *as* і модальним дієсловом *should*,

вжита на початку поетичного тексту (*A poem should be palpable and mute / As a globed fruit*). Ця конструкція слугує своєрідним "синтаксичним зачином", який визначає особливості структурного впорядкування поетичного твору. Часткове (*Dumb / As old medallions to the thumb, Silent as the sleeve-worn stone*) або повне (*A poem should be wordless / As the flight of birds, A poem should be motionless in time*) повторення синтаксичної порівняльної конструкції в наступних строфах дозволяє читачеві спрогнозувати подальше симетричне розгортання поетичної структури, завдяки вкоріненості в свідомості образ-схеми ЦИКЛ. Проте модифікована синтаксична конструкція останньої строфи, представлена заперечним реченням *A poem should not mean / But be*, на фоні попередніх стверджувальних речень спричиняє деавтоматизацію сприйняття, спонукаючи читача переосмислити зміст усього твору: поет повинен прагнути не до міметичного відтворення, а до творчого перетворення дійсності.

Отже, проведене дослідження дозволило встановити, що у сучасних американських поетичних текстах симетрична побудова синтаксичного простору зумовлена трьома основними типами синтаксичних конструкцій, що викликають у читача відчуття гармонійності, врівноваженості за рахунок активованих ними концептуальних ознак образ-схем СИМЕТРИЯ, РІВНОВАГА ЩОДО ЦЕНТРУ, ЦИКЛ. Перспективним вбачаємо подальші розвідки виявів симетрії у віршованих текстах шляхом звернення до лінгвосинергетичного поняття фрактальності як самоподібності, самоповторюваності різнорівневих елементів літературного твору.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анисимов А. В. Информатика. Творчество. Рекурсия / Анатолий Васильевич Анисимов. – К.: Наук. думка, 1988. – 224 с.
2. Белехова Л. І. Словесний образ в американській поезії: лінгвокогнітивний погляд [монографія] / Лариса Іванівна Белехова. – [вид 2-е, доп. і перероб.]. – М.: ООО "Звездапад", 2004. – 376 с.

3. Вейль Г. Симметрия / Г. Вейль; [пер. с англ. Б. В. Бирюков, Ю. А. Данилов]. – [2-е изд. стер.]. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 192 с.
4. Гаспаров М. Л. Избранные труды: в 3 т. / Михаил Леонович Гаспаров. – М.: Наука, 1997. – Т. 2: О стихах. – 501 с.
5. Доманский Ю. В. Смыслообразующая роль архетипических значений в литературном тексте: [пособ. по спецкурсу] / Юрий Викторович Доманский. – [2-е изд., испр. и доп.]. – Тверь: Изд-во Тверского гос. ун-та, 2001. – 100 с.
6. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: Что категории говорят нам о мышлении / Джордж Лакофф; [пер. с англ. И. Б. Шатуновский]. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.
7. Философский энциклопедический словарь / [редкол.: С. С. Аверинцев, Э. А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичёв и др.]. – [2-е изд.]. – М.: Советская энциклопедия, 1989. – 856 с.
8. Черемисина Н. В. Вопросы эстетики русской художественной речи / Нинель Васильевна Черемисина. – К.: Вища школа, 1981. – 240 с.
9. Штайн К. Э. Язык, поэзия, гармония / Клара Эрновна Штайн. – Ставрополь: Кн. изд-во, 1989. – 208 с.
10. Якобсон Р. Вопросы поэтики // Работы по поэтике / Р. Якобсон. – М.: Прогресс, 1987. – С. 80–98.
11. Jeffries L. The Language of Twentieth-Century Poetry / L. Jeffries . – L.: The Macmillan Press, 1993. – 178 p.
12. Johnson M. The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason / M. Johnson. – Chicago; L.: University of Chicago Press, 1987. – 227 p.
13. Lakoff G. M. Philosophy in the Flesh: The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought / G. Lakoff, M. Johnson. – N.Y.: Basic Books, 1999. – 624 p.
14. Norrman R. Creating the world in our image: a new theory of love and symmetry and iconicist desire / R. Norrman // Form Miming Meaning: Iconicity in Language and Literature / Ed. by M. Nänny, O. Fischer. –

- Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1999. – P. 59–82.
15. Nöth W. Semiotic foundations of iconicity in language and literature / W. Nöth // *The Motivated Sign: Iconicity in Language and Literature 2* / Ed. by O. Fischer, M. Nänny. – Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2000. – P. 17–28.
16. Turner M. *Reading Minds: The Study of English in the Age of Cognitive Science* / M. Turner. – Princeton: Princeton University Press, 1991. – 298 p.
17. Verdonk P. Painting, Poetry, Parallelism: Ekphrasis, Stylistics, and Cognitive Poetics / P. Verdonk // *Language and Literature*. – 2005. – Vol. 14, № 3. – P. 231–244.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

- САР:** *The Contemporary American Poets: American Poetry Since 1940* / [Ed. by Mark Strand]. – N.Y.: The World Publishing Company, 1980. – 394 p.
- MacLeish, CP:** *MacLeish A. Collected Poems, 1917 – 1982*. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1985. – 524 p.
- ОВАР:** *The Oxford Book of American Poetry* / [Ed. By David Lehman, John Brehm]. – Oxford, N.Y.: Oxford University Press, 2006. – 1132 p.
- РА:** *The Postmoderns: The New American Poetry Revised* / [Ed. by Donald Allen and George F. Butterick]. – N.Y.: Grove Weidenfeld, 1982. – 436 p.

У статті симетрія висвітлюється як один з принципів організації сучасного американського поетичного тексту, його синтаксичного рівня зокрема. У текстах модерної і постмодерної американської поезії виявлені трансляційні, дзеркальні і гвинтові симетричні конструкції. Розкриті лінгвокогнітивні особливості кожного типу конструкцій та образ-схемні структури, які узагальнюють їх передконцептуальну сутність.

Ключові слова: симетрія, синтаксичний простір, трансляційні, дзеркальні, гвинтові синтаксичні конструкції, образ-схема, поетичний текст.

The paper poses symmetry as a principle of organizing a contemporary American poetry text, its syntactic level in particular. Texts of modern and postmodern American poetry demonstrate such types of symmetric constructions as translational, mirror image and spiral. The article provides a linguocognitive account of the outlined types of syntactic constructions and image-schematic structures which represent their preconceptual meaning.

Key words: *symmetry, syntactic space, translational, mirror image, spiral syntactic constructions, image-schema, poetic text.*